

Op het elan van de democratie. Emoties als mobilisatiefactor in de Belgische politieke geschiedenis

Marc HOOGHE

Postdoctoraal onderzoeker FWO-Vlaanderen aan de VUB en deeltijds docent
aan de UIA

Gita DENECKERE

Docente nieuwste geschiedenis Universiteit Gent

I. Inleiding

De afgelopen jaren werd het Belgisch politiek systeem geconfronteerd met een aantal sterk emotioneel geladen mobilisatiemomenten. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is wellicht de massale deelname aan de Witte mars van 20 oktober 1996, die zijn voornaamste oorsprong vond in een golf van verontwaardiging om de moord op enkele jonge meisjes.¹ Die demonstratie en het ontstaan van tientallen 'witte comités' in België werden door veel commentatoren afgedaan als een louter emotioneel gebeuren, gespeend van elke politieke betekenis.² Er zijn andere voorbeelden uit het recente verleden. We kunnen denken aan de solidariteitsacties naar aanleiding van de moord op veearts-keurder Karel Van Noppen, aan de massale populaire rouw bij het overlijden van Koning Boudewijn in 1993³, of aan het GAIA-protest tegen de paardenwedstrijden in het West-Vlaamse Krombeke.⁴ Dergelijke mobilisatiemomenten zijn zeker geen exclusief Belgisch verschijnsel. We hoeven slechts te verwijzen naar de campagne die ontstond naar aanleiding van de schietpartij in een kleuterklas in het Schotse Dunblane, naar de grootschalige rouwmanifestaties na het overlijden van Prinses Diana in 1997 of naar de telkens terugkerende protestdemonstraties in Spanje, na nog maar eens een dodelijke ETA-aanslag.

¹ DENECKERE, G. en HOOGHE, M., La Marche Blanche en Belgique (octobre 1996) : Un mouvement de masse spectaculaire, mais éphémère, in *Le Mouvement Social*, 2002, forthcoming; DENECKERE, G., De Witte mars is nog geen geschiedenis, in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, vol. 31, nr. 3, 1997, 29-32; HOOGHE, M., De witte mobilisatie in België als moral crusade, in *Sociologische Gids*, vol. 45, nr. 5, 1998, 289-309; WALGRAVE, S. en MANSSENS, J., The Making of the White March, in *Mobilization*, vol. 5, nr. 2, 2000, 217-240; HOOGHE, M., *Het Witte Ongenoegen*. Groot-Bijgaarden : Globe, 1997; WALGRAVE S. en RIHOUX, B., *De Witte Mars*. Leuven : Van Halewyck, 1997.

² VOGEL, J., Les premiers pas d'une longue marche vers la réinvention de démocratie, p. 15-40 in Y. Cartuyvels e.a., *L'affaire Dutroux*. Bruxelles : Complexe, 1997, p. 36-37.

³ VAN YPERSELE L., La nation dit adieu à son Roi, p. 245-257 in *Le roi Baudouin. Une vie – une époque*. Bruxelles : Racine, 1998.

⁴ HOOGHE M., *Met vlag en spandoek. Over hedendaagse actiegroepen*. Groot-Bijgaarden : Globe, 1996, p. 79-100.

Het kenmerk van al die gebeurtenissen is dat een onverwachte en wrede confrontatie met de dood, zij het van een populair icoon of van een onschuldig slachtoffer (een kind, een dier) aanleiding geeft tot een ogenschijnlijk plotse, zwak-geïstitutionaliseerde en sterk emotioneel gekleurde vorm van massagedrag.⁵ Maar ook in andere communicatieve contexten lijkt het alsof de emotionele kant van de zaak zich meer en meer opdringt.⁶ De nieuwe plaats van emoties in de politiek, sinds enkele jaren aangeduid met de term «emocratie», is voor een aantal politieke waarnemers aanleiding tot bezorgdheid. Vanuit de klassieke koppeling van politiek en ratio lijkt de emocratie het rationeel karakter van de politieke besluitvorming en de politieke participatie aan te vreten.⁷ Ook wetenschappers poneren de stelling dat de factor 'emoties' steeds belangrijker wordt in het politiek gebeuren.⁸ Walgrave stelt in dit verband dat we te maken hebben met de opkomst van een nieuw soort sociale beweging, de «nieuwe emotionele beweging», die zich op een aantal inhoudelijke en organisatorische vlakken onderscheidt van andere soorten sociale bewegingen.⁹ Dergelijke bewegingen kenmerken zich niet alleen door een organisatorische zwakheid, en een grote mate van vaagheid inzake de gehanteerde doelstellingen, ze zouden ook hun oorsprong vinden in een eerder emotioneel te noemen identificatie met de slachtoffers van 'zinloos' geweld.¹⁰ De Britse socioloog Furedi ziet de toenemende rol van emoties inzake maatschappelijke mobilisatie zelfs als een van de belangrijkste hedendaagse politieke ontwikkelingen.¹¹

Deze observaties impliceren minstens de suggestie dat voorheen vooral ideologieën en rationele calculaties bepalend waren voor het succes van massamobilisaties, maar dat die rol nu grotendeels is overgenomen door emoties. In dit artikel pogen we aan te tonen dat succesvolle mobilisaties in de afgelopen twee eeuwen telkens een emotioneel geladen component hadden. Emoties zijn dus geen nieuwe factor in het proces van massamobilisatie, maar zijn integendeel steeds een belangrijke constitutieve factor geweest bij grootschalige mobilisaties, ook voor politieke

⁵ FUREDI, F., *Culture of fear*. London : Cassell, 1997.

⁶ WALGRAVE, S. en STOUTHUYSEN, P., Van tranen naar gebalde vuisten. Over de politisering van privé-verdriet : de zaak-Dutroux, in *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 19, nr. 3, 1998, 347-376.

⁷ DERIDDER, H., *Persvrijdjal. Een vlucht uit de emocratie*. Tielt : Lannoo, 2000; BEUNDERS, H., *Publieke tranen. De drijfveren van de emotiecultuur*. Amsterdam : Contact, 2002.

⁸ WALGRAVE, S. en STOUTHUYSEN, P., *op.cit.*, p. 361-362; JASPER, J., The Emotions of Protest. Affective and Reactive Emotions in and around Social Movements, in *Sociological Forum*, vol.13, nr. 3, 1998, p. 397-424.

⁹ WALGRAVE, S., De nieuwe emotionele bewegingen en de arbeidersbeweging, in *Gids op Maatschappelijk Gebied*, vol. 89, nr. 10, 1998, p. 753-762; VAN REYBROECK, E., *Op zoek naar nieuwe emotionele bewegingen. Bestaat er ook zoiets als de witte beweging in andere landen ?* Licentiaatsverhandeling politieke wetenschappen UIA, Antwerpen 2001.

¹⁰ WALGRAVE, S. en RIHOUX, B., Une nouvelle militance «émotionnelle» ?, p. 194-215 in J. Gotovitch en A. Morelli (red.), *Militantisme et militants*. Bruxelles : EVO, 2000.

¹¹ FUREDI, F., 'Reflections of the Politicisation of Emotion'. Paper presented at the 95th Annual Meeting of the American Sociological Association, Washington, D.C., 12-16 August 2000.

doeleinden.¹² Zoals Calhoun stelt : «There seems little doubt about the importance of emotions to movement participation and to the shaping of collective action and specific events».¹³ We ontkennen niet dat het politieke actierepertoire van de westerse bevolking het afgelopen decennium in sterke mate is gewijzigd, alleen is onze stelling dat deze evolutie niet eenduidig kan worden gevat als een 'emotionalisering' van de participatie, om de eenvoudige reden dat emoties altijd al een belangrijke rol hebben gespeeld bij massa-mobilisatieprocessen.¹⁴

Afgezien van de massamanifestaties bij het tragische overlijden van populaire koningen en koninginnen¹⁵, kent de Belgische geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw bijvoorbeeld het terugkerend fenomeen van de massale verontwaardiging ten overstaan van onschuldige slachtoffers en het politiek benutten daarvan. Zo was de emotionele betekenis van de executie van Jan Coucke en Pieter Goethals niet alleen voor de Vlaamse beweging zeer belangrijk, maar ook in de strijd tegen de doodstraf. Coucke en Goethals, twee Vlaamse arbeiders die in Wallonië werkten, werden schuldig bevonden aan de roofmoord op weduwe Dubois te Couillet en op 16 november 1860 op de Grote Markt van Charleroi onthoofd. Procureur-generaal de Bavay wilde koppen zien rollen in de zaak van de zogenaamde 'Bande noire' die al geruime tijd de streek tussen Samber en Maas terroriseerde. Enkele maanden later werden veertien leden van de bende gearresteerd en één van hen, Leopold Rabet, verklaarde dat de twee Vlamingen onschuldig gehalsrecht waren. Coucke en Goethals hadden het in het Frans gevoerde proces niet goed kunnen volgen en waren door een slechte vertaling hoogstwaarschijnlijk ten onrechte veroordeeld. Dit was het sein voor grote opschudding en zou van Coucke en Goethals martelaars maken. In het parlement was het de aanleiding tot hevige debatten over de tekortkomingen van het eentalige gerecht.¹⁶

Een ander voorbeeld van hoe de dood van onschuldige mensen tot massaal protest geleid heeft, is de aanslag op Pot en Grijp in mei 1936. In de woelige verkiezingscampagne voorafgaand aan de parlamentsverkiezingen werden twee socialistische plakkers, Pot en Grijp, doodgeschoten door de fascistoïde realisten. De socialistische Havenarbeidersbond organiseerde op 26 mei een rouwstaking van 24 uur en een grote begrafenisstoet. Volgens de krant «Vooruit» was de lijkplechtigheid voor pater Damiaan niets vergeleken bij de reusachtige proletarische stoet voor Pot en

¹² GOODWIN, J., JASPER, J. en POLLETTA, F., The Return of the Repressed. The Fall and Rise of Emotions in Social Movement Theory, in *Mobilization*, vol. 5, nr. 1, 2000, p. 65-82; GOODWIN, J., JASPER, J. en POLLETTA, F. (eds.), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago : University of Chicago Press, 2002.

¹³ CALHOUN, C., Putting Emotions in Their Place, p. 45-57 in J. Goodwin, J. Jasper en F. Polletta (eds.), *Passionate Politics*. Chicago : University of Chicago Press, 2002, p. 48.

¹⁴ FERREE, M. M., The Political Context of Rationality, p. 29-52 in A. Morris en C. Mueller (eds.), *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven : Yale University Press, 1992.

¹⁵ VAN YPERSELE, L., *Le Roi Albert. Histoire d'un mythe*. Ottignies : Editions Quorum, 1995; SWARZENBACH, A., Rêves royaux. Réactions à la mort de la reine Astrid de Belgique, 1905-1935, in *Cahiers d'Histoire du Temps Présent*, vol. 5, 1998, p. 7-41.

¹⁶ DURNEZ, G., 'Coucke Jan en Goethals Pieter', in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 808-809.

Griep : «een heel volk was letterlijk op straat gekomen». De massaal bijgewoonde zerkonthulling werd verfilmd als een levende aanklacht tegen het fascistisch machtsvertoon. De sterk emotioneel geladen mobilisatie voor Pot en Griep bevorderde samen met de berichten over de grootse volksfrontstaking in Frankrijk en de politieke crisis in eigen land de drang om te staken in de Antwerpse haven. Als zodanig lag deze mobilisatie aan de basis van de algemene staking van juni 1936, die duidelijk van onderuit tot stand is gekomen en in de beginfase een massale ontlading van sociale energie liet zien.¹⁷ Behalve de recurrentie van emotie in dergelijke 'gepersonaliseerde' mobilisaties, is ook de stelling dat het vervagen van de ideologische breuklijnen in de Belgische samenleving aanleiding heeft gegeven tot een toenemende rol van emoties, historisch niet correct te noemen. Ook rond de traditionele breuklijnen is doorheen de geschiedenis immers nogal wat emotie losgekomen.

II. Emotionele mobilisatie als recurrent verschijnsel

Die historische continuïteit impliceert uiteraard niet dat er niets nieuws onder de zon is : de vormen van politieke participatie in België zijn de afgelopen decennia inderdaad drastisch gewijzigd, net zoals dat trouwens het geval is in de meeste andere westerse industrielanden.¹⁸ Alleen mag men zich niet blind staren op de ogenschijnlijke toename van emoties in de politiek. De aanwezigheid van emotioneel geladen thema's is veeleer een constante voorwaarde om succesvol te kunnen mobiliseren, en dat was het ook reeds het geval in een verder verleden.¹⁹

In de theoretische literatuur rond mobilisatie zien we trouwens dat dergelijke emotionele elementen veeleer regel dan uitzondering zijn. Emoties als dusdanig zijn zeker geen voldoende voorwaarde om tot politieke mobilisatie te komen, maar ze kunnen het wel gemakkelijker maken om een bestaand ongenoegen te massificeren.²⁰ In de oudere literatuur heeft men het in dit verband over een *triggering device*, een heel concrete gebeurtenis of uitlokkende factor, die de mensen sterk raakt en die er voor kan zorgen dat een reeds langer bestaand latent ongenoegen zich vertaalt in een concrete politieke actie.²¹

¹⁷ DENECKERE, G., De algemene staking van 1936. Wetten en praktische bezwaren tegen een Volksfront, in *Bijdragen Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 17, 1995, p. 103-127.

¹⁸ DALTON, R., *Citizen Politics in Western Democracies*. Chatham (N.J.) : Chatham House 1988; HELLEMANS, S. en HOOGHE, M. (red.), *Van mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België*. Leuven : Garant, 1995.

¹⁹ GOODWIN, J., The Libidinal Constitution of a High-Risk Social Movement. Affectual Ties and Solidarity in the Huk Rebellion, 1946-1954, in *American Sociological Review*, vol. 62, nr. 1, 1997, p. 53-69.

²⁰ WALGRAVE, S. en STOUTHUYSEN, P., *Van tranen en gebalde vuisten*, op.cit.; GOODWIN, J., JASPER, J. en POLLETTA, F., *Passionate politics*, op.cit.; YANG, G., Achieving Emotions in Collective Action. Emotional Processes and Movement Mobilization in the 1989 Chinese Student Movement, in *Sociological Quarterly*, vol. 41, nr. 4, 2000, 593-614.

²¹ COBB, R. en ELDER, C., *Participation in American Politics*. Baltimore : John Hopkins University Press, 1972; COBB, R., ROSS, J.-K., en ROSS, M., Agenda Building as a Comparative Political Process, in *American Political Science Review*, vol. 70, nr. 1, 1976, p. 126-138.

Terwijl tijdens de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw politieke en *rational choice*-benaderingen, waarbij vooral de instrumentele betekenis van collectieve actie wordt benadrukt, de studie van massa-participatie beheersten, zien we dat het afgelopen decennium een grotere waardering is gegroeid voor de rol van culturele en emotionele factoren in het mobilisatieproces.²² Een van de meest uitgewerkte en vruchtbare theoretische benaderingen tot verklaring van het fenomeen politieke mobilisatie vinden we in het werk van de Nederlandse sociaal-psycholoog Bert Klandermans.²³ Hoewel hij de rol van emoties niet nadrukkelijk opneemt in zijn benadering, kan zijn theoretisch kader wel gebruikt worden om het belang van emoties voor mobilisatiecampagnes te verklaren. De cruciale fase voor zowat elke mobilisatiecampagne situeert zich volgens Klandermans in de omzetting van consensusmobilisatie naar actiemobilisatie. Onder consensusmobilisatie verstaat hij de steun voor de algemene doelstellingen van een organisatie bij brede lagen van de bevolking. Actiemobilisatie impliceert echter dat die latente steun ook wordt omgezet in een bereidheid om deel te nemen aan heel concrete acties van de organisatie. Voor zo goed als alle thema's die we in de vorige paragrafen hebben overlopen, is niet zozeer de consensusmobilisatie problematisch. De belangrijkste uitdaging voor een potentiële protestbeweging is echter de conversie van deze consensusmobilisatie naar actiemobilisatie. Een aantal interne en externe elementen kunnen deze conversie echter vergemakkelijken. Incidenten, zoals bijvoorbeeld een ongeval met een kerncentrale, kunnen een mobiliserende impuls geven aan een meer algemene campagne.²⁴ De introductie van nieuwe participatietechnieken kan aanleiding geven tot het ontstaan van soms wereldwijde protestgolven²⁵. Emotioneel herkenbare elementen zijn een bijzonder effectief instrument om tot actiemobilisatie over te gaan, juist omwille van hun gemakkelijke toegankelijkheid voor een groot publiek en omwille van hun directe impact. Actoren zullen in zekere mate de neiging vertonen om participatie voor zich uit te schuiven, als zijnde een niet-acute aanspraak op hun schaarse tijd en middelen.²⁶ Het directe appèl van emotioneel geladen thema's kan ervoor zorgen dat een «*sense of urgency*» ontstaat, waardoor de participatiebereidheid onmiddellijk vergroot wordt.²⁷ Zolang er geen concrete aanleiding is, kan een eventuele participatie aan een protest tegen het slechte justitiebeleid in principe *ad infinitum* worden uitge-

²² Zie voor een overzicht, HOOEGHE, M., *Nieuwkomers op het middenveld. Nieuwe sociale bewegingen als actoren in Belgisch politiek systeem*. Doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel, 1997, inz. p. 45-140; GOODWIN, J., JASPER, J. en POLLETTA, F., *Why Emotions Matter*, p. 1-25 in Goodwin, Jasper en Polletta (eds.), *Passionate politics*. Chicago : University of Chicago Press, 2002.

²³ KLANDERMANS, B., *The Social Psychology of Protest*. Oxford : Basil Blackwell, 1997; KLANDERMANS, B., *The Formation and Mobilization of Consensus*, p. 173-197 in KLANDERMANS, B. KRIESL, H. en TARROW, S. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich : JAI Press, 1988.

²⁴ WALSH, E. en WARLAND, R., *Social Movement Involvement in the Wake of a Nuclear Accident*, in *American Sociological Review*, vol. 48, 1983, p. 764-780.

²⁵ McADAM, D., *Tactical Innovation and the Pace of Insurgency*, in *American Sociological Review*, vol. 48, 1983, p. 735-754.

²⁶ KLANDERMANS B., en OEGEMA, D., *Potentials, Networks, Motivations and Barriers. Steps Towards Participation in Social Movements*, in *American Sociological Review*, vol. 52, 1987, p. 519-531.

²⁷ JASPER, J. en POULSEN, J., *Recruiting Strangers and Friends. Moral Shocks and Social Networks in Animal Rights and Anti-Nuclear Protest*, in *Social Problems*, vol. 42, 1995, p. 493-512.

steld, waardoor een dergelijke mobilisatie uiteindelijk nooit van de grond komt. De gebeurtenissen van augustus en september 1996 creëren echter wel een dergelijk momentum, waardoor uiteindelijk een succesvolle mobilisatie mogelijk wordt.

In het volgend historisch overzicht proberen we, zonder volledigheid na te streven, aan de hand van een aantal concrete mobilisatiemomenten in de 19de en 20ste eeuw de recurrente aanwezigheid van emotie als mobilisatiefactor aan te duiden en het verband te leggen met de institutionalisering van sociale bewegingen en de pacificatietechnieken van elite-actoren. Want dat lijkt inderdaad de belangrijkste verschuiving te zijn die zich de laatste jaren in het actierepertoire heeft voorgedaan: de emoties van de massa ontsnappen meer en meer aan de controle van de elite-actoren of de traditionele partijen en sociale bewegingen. Met andere woorden, de emoties van de massa kunnen niet langer gekanaliseerd worden naar een geïnstitutionaliseerde protestbeweging, te situeren rond een van de klassieke breuklijnen van het Belgisch politiek systeem. Niet zozeer de emotie als mobilisatiefactor is dus nieuw, maar wel het feit dat deze mobilisatie moeilijker dan vroeger het geval was hanteerbaar kan gemaakt worden met de gebruikelijke pacificatietechnieken. Het gebrek aan institutionalisering impliceert bovendien dat dergelijke momenten van massamobilisatie voor wat een aantal aspecten betreft kunnen beschouwd worden als een terugkeer naar een ouder actierepertoire, dat in contrast kan geplaatst worden met het 'sociale bewegingsmodel', zoals we dat sinds het einde van de 19de eeuw kennen.²⁸

Bij de keuze van de cases hebben we niet gestreefd naar representativiteit of volledigheid. Wel is elke gevalstudie illustratief voor een specifieke wijze van mobiliseren in een bepaald tijds kader. De strijd voor het algemeen stemrecht aan het eind van de 19de eeuw kan als het oermodel van de sociale beweging beschouwd worden. Hier zien we hoe oproerige energie gekanaliseerd werd en een emotionele binding tot stand kwam tussen de arbeidersbeweging en de ongeorganiseerde massa. De grote mobilisaties in de jaren vijftig staan dan weer model voor het 'verzuilde' protest, maar ook hier is duidelijk hoe emoties de noodzakelijke brandstof vormden om de organisatorische infrastructuur in beweging te zetten. Voor wat het conflict over de liberalisering van abortus betreft, dat bij uitstek kan worden beschouwd als een emanatie van de traditionele tegenstelling tussen gelovigen en vrijzinnigen, stellen we eveneens vast dat het juist emotionele gebeurtenissen zijn die aanleiding hebben gegeven tot de grootste mobilisatiegolven. Terwijl die drie mobilisaties als 'klassiek' getypeerd kunnen worden, komt ten slotte het witte ongenoegen na de zaak-Dutroux aan bod, dat als hét voorbeeld van emotionele mobilisatie geldt. Zoals reeds vermeld komt het er echter op aan de historische continuïteit van de emotie als mobilisatiefactor aan te duiden, en na te gaan in hoeverre de recente veranderingen verklaard kunnen worden uit

²⁸ HELLEMANS, S., Sociale bewegingen, zuilen en de strijd om de moderniteit, in *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 11, nr. 1, 1990, p. 57-93; TARROW, S., Modular Collective Action and the Rise of the Social Movement, in *Politics and Society*, vol. 21, nr. 1, 1993, p. 69-90.

een verschuiving in het actierepertoire en een de-institutionalisering van het protestgebeuren.

III. De mobilisatie rond het algemeen stemrecht

De strijd voor het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht, ingevoerd in 1918, heeft de Belgische politieke geschiedenis ongeveer dertig jaar lang beheerst, van 1886 tot 1914.²⁹ Op het eerste gezicht lijkt er vanuit het oogpunt van de arbeidersweging niets rationeler dan het ijveren voor de democratisering van het ondemocratisch kiesrecht zoals dat in 1831 grondwettelijk was vastgelegd. Niettemin is bij de opeenvolgende mobilisaties voor algemeen stemrecht heel veel emotie wakker gemaakt (en terzelfder tijd gekanaliseerd). Anders is het onmogelijk te verklaren hoe een overwegend analfabete arbeidersbevolking met een overwegend lokale politieke horizon bij herhaling massaal op straat is gekomen ter ondersteuning van die eis, die in 1880 nog amper een politieke rimpeling veroorzaakte.

Hendrik De Man heeft daar al op gewezen in zijn 'Psychologie van het socialisme' waar hij de gevoelswaarde van de eis 'algemeen stemrecht' of de emotionele draagkracht van de betekenaar 'S.U.' (verwijzend naar 'suffrage universel') uitlegde aan de hand van volgende anekdote, waarvan de authenticiteit natuurlijk moeilijk na te trekken is. 'S.U.' oefende volgens De Man als beeldsymbool dezelfde psychische werking uit als het kruis bij de kruisvaarders. Alle sociale ontevredenheid werd vanaf 1886 geventileerd in de strijd om het kiesrecht. Daarbij speelde de idee van de opmars naar de hoofdstad een cruciale rol. Arbeiders uit het hele land trokken voor het eerst in de Belgische geschiedenis naar Brussel, 'waar de koning woonde en de wetten gemaakt werden', om daar 'de als S.U. gesymboliseerde gerechtigheid te halen'. Hoe letterlijk sommige mensen dit namen wordt geïllustreerd door De Man's anekdote over een man, die behalve proviand voor de dagmars ook een lege mand bij zich droeg, om naar verluidt in Brussel de S.U. te halen.³⁰ Wat er ook van zij, het verhaal illustreert de eschatologische betekenis die vele socialistische militanten op het einde van de 19de eeuw aan het algemeen stemrecht toeschreven.

Met de strijd voor het algemeen stemrecht heeft het Belgisch socialisme, geïnstitutionaliseerd in de Belgische Werkliedenpartij (1885), een fundamentele verschuiving van de sociale onvrede naar nationale, politieke doelwitten bewerkstelligd. Via de demonstraties en algemene stakingen voor electorale gelijkheid nam de arbeidersbevolking massaal deel aan een politiseringsproces dat in essentie gericht was op hun integratie in de burgerlijke democratie. Uit de studie van die strijd voor en na het dramatische oproer van 1886 blijkt goed hoezeer de emotioneel

²⁹ DENECKERE, G., *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918*. Antwerpen: Hadewych, 1997, p. 221-380.

³⁰ DEMAN, H., *Persoon en ideeën. II. Psychologie van het socialisme. Opbouwend socialisme*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1974 (1921), p. 183.

geladen mobilisatie *as such* een vormende factor geweest is in dit proces.³¹ De eerste nationale betoging voor algemeen stemrecht werd georganiseerd in het kader van de viering van vijftig jaar België in 1880, een datum die propagandistische perspectieven bood. De betoging werd echter een fiasco als gevolg van een gebrek aan organisatie en respons in het arbeidersmilieu. Zes jaar later sloeg algemeen stemrecht plotseling wel aan als eis. Er vond een snelle en ingrijpende verandering in de habitus van het arbeidersproletariaat plaats, die onder meer kan verklaard worden door het traumatiserend effect van de opstand in maart 1886. Naar moderne normen was hier sprake van een spontane, ongeorganiseerde uitbarsting van volkswoede,³² in elk geval was het protest niet of nauwelijks geïnstitutionaliseerd. Wegens het ontbreken van een formele organisatorische infrastructuur was een gecoördineerde staking met hedendaagse connotaties onmogelijk te realiseren in 1886, zeker in Wallonië niet, waar het socialisme op dat moment nog nauwelijks wortel had geschoten. De opstand werd in het bloed gesmoord : er vielen 28 doden, overwegend jongeren tussen 17 en 24 jaar. De dramatische repressie van het oproer zorgde voor hevige verontwaardiging, onder meer in Gent, waar het dankzij de wel al goed uitgebouwde socialistische beweging tamelijk rustig gebleven was. Een emotionele opwelling van het 'erkende kopstuk' van de Gentse socialisten, Edward Anseele zorgde er voor een beslissend moment in de geschiedenis van het Belgisch socialisme. Tijdens een meeting op 29 maart 1886 in de 'Vooruit' op de Garenplaats, liep een telegram uit Doornik binnen, dat melding maakte van de grote werkstaking die zich in het Waalse landsgedeelte hand over hand uitbreidde. Er ontstond opschudding in de zaal, waarop Anseele tot kalmte aanspoorde. Hij liet zich niettemin enkele woorden ontvallen die grote gevolgen hadden voor zijn verdere politieke carrière. Uit het procesdossier van de zaak-Anseele blijkt hoe de redenaar aangestoken werd door de atmosfeer en Leopold II in een opwelling voor *Volksmoordenaar n° 1* uitschold. Er kwam een ophefmakend proces van en Anseele werd veroordeeld. Zijn emotionele oproep tot de dienstplichtigen opdat die geen werkersbloed zouden doen vloeien, is welhaast legendarisch geworden. Anseele verstond de kunst om aan het familiegevoel te appelleren. De veroordeling legde de socialistische beweging echter geen windeieren. De mythe van Anseele als martelaar droeg immers in niet geringe mate bij tot de vorming van de arbeidersbeweging die in het laatste decennium van de 19de eeuw reële politieke macht verwierf.

De dramatisering van martelaarschap was geen nieuw fenomeen in 1886 : de gerechtelijke vervolging, veroordeling en vrijlating van socialistische leiders was al vroeger bewust aangewend voor het aanrichten van feesten die de band met de achterban versterkten. Het schitterend geënceneerd martelaarschap van Anseele, die zijn straf helemaal uitzat, illustreert goed welke vorderingen de beweging op massapsychologisch gebied gemaakt had. Anseele werd in de krant 'Vooruit' zelfs

³¹ DENECKERE, G., The Transforming Impact of Collective Action. Belgium, 1886, in *International Review of Social History*, vol. 38, 1993, p. 345-367.

³² Voor een bijstelling van dit beeld aan de hand van de repertoire-theorie, DENECKERE, G., Straatagatie, een versluierde geschiedenis. Het oproer in 1886 anders bekeken, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, vol. 20, nr. 1-2, 1989, p. 253-291.

met Christus vergeleken. Bij zijn vrijlating op 6 februari 1887 wilde men een vrouwenstoet inrichten om de martelaar van het station af te halen, maar die werd verboden. Hij werd ontvangen in een gloednieuw lokaal, het eerste onroerend goed van een groeiend patrimonium. Op de binnenplaats waren 3.500 mensen verzameld, die bij entree van de ontroerde Anseele door de erepoort geestdriftig met rode zakdoeken wuifden. Uit het volksfeest voor Anseele groeide de eerste socialistische wijkclub. De amnestiebeweging voor Oscar Falleur en Xavier Schmidt, ten onrechte tot twintig jaar dwangarbeid veroordeeld, kreeg op vergelijkbare wijze de allure van een personencultus. Op 31 oktober 1886 vond een nationale massamanifestatie plaats in Charleroi. Bij de opening van het parlementair jaar op 9 november 1886 trok een stoet van 1300 in het zwart geklede vrouwen door Brussel.³³

Het kanaliseren van de hevige emoties over het sociaal onrecht in wat als het oermodel van de sociale beweging kan beschouwd worden, impliceert evenwel niet dat de zaak nooit uit de hand liep of nooit aan de controle van de organisatoren ontsnapte. Integendeel, op die momenten boekten de collectieve acties net het meeste effect.

IV. De grote mobilisaties in de jaren vijftig³⁴

Terwijl de rol van emotie bij de vorming van de socialistische arbeidersbeweging eind 19de-begin 20ste eeuw dus niet onderschat mag worden, kunnen we de sprong maken naar het decennium dat zowat model staat voor de pacificatiedemocratie via pacts en verzuiling : de jaren vijftig. Uitgerekend dit decennium heeft twee grote, vrij atypische en eenmalige mobilisatiegolven gekend, waarbij de emoties zo hoog oplaaiden dat ze nog altijd in het collectief geheugen gegrift staan, de acties rond de Koningskwesatie in 1950 en de schoolstrijd van 1955 met name. In de internationale literatuur over collectieve actie zijn de jaren vijftig een 'vergeten' decennium. De meestal onuitgesproken voorkeur van historici en sociale wetenschappers voor turbulente tijden zoals de jaren dertig en zestig is ongetwijfeld debet aan die omissie. Ook is er traditioneel meer aandacht voor sociale en nationale protestbewegingen dan voor levensbeschouwelijk geïnspireerde collectieve actie.

De jaren vijftig zijn het enige decennium uit onze geschiedenis waarin de overkoepelende zuilorganisaties zo manifest op de voorgrond treden bij het op touw zetten van collectieve actie. Eerst willen we even verduidelijken wat hier onder overkoepelende zuilorganisaties verstaan wordt. In een minimalistische opvatting zijn er eigenlijk maar twee, waarbij alleen aan socialistische kant een permanente overkoepelende structuur bestaat, de Gemeenschappelijke Actie die partij,

³³ DENECKERE, G., *Sire, het volk mort*, p. 249-250.

³⁴ DENECKERE, G., m.m.v. VAN MEULDER, G., *Christus' kudde de straat op. De schoolstrijd in de jaren vijftig in het licht van theoretische herformuleringen van collectieve actie*, p. 87-104 in WITTE, E., DE GROOF, J. en TYSENS, J., *Het schoolpact van 1958. Ontstaan, grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis*. Brussel : VUBPress, 1999.

vakbond, mutualiteit en coöperatieve groepeerde. De katholieken en liberalen hebben niet zo'n permanente structuur. Het Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie, opgericht op 23 september 1954, waar alle geledingen van de katholieke zuil in participeerden (de partij, de arbeidersbeweging, de Boerenbond, de middenstandsbeweging, de werkgevers) had haar ontstaan aan de schoolstrijd van de jaren vijftig te danken, was toen heel succesvol actief en verdween achteraf van het politieke toneel.³⁵ Het weze ook onderstreept dat de vrijzinnige tegenhanger, het CADEN (Comité d'Action pour la Défense de L'Ecole Nationale) niet als een volwaardige pendant van het NCVD kan beschouwd worden en evenmin als een overkoepelende zuilorganisatie. Het groepeerde de Ligue de l'Enseignement, het AVBO en een aantal syndicale organisaties, maar bewerkstelligde zeker geen unificatie van de liberale en socialistische organisaties over de breuklijnen heen. Het CADEN is in de strijd tegen de onderwijspolitiek van Harmel slechts één maal op straat gekomen (op 30 september 1951), weliswaar massaal (70.000 deelnemers volgens *Le Peuple*), maar toch niet op een manier die de vergelijking met de mobilisatie van de katholieke zuil in de Collard-periode kan doorstaan.

Uit het werk over betogingen in België van Jozef Smits³⁶ weten we dat de overkoepelende zuilorganisatie als mobiliserende instantie sterk aanwezig is in de jaren vijftig, maar nadien, in de jaren zestig en zeventig, uit het betogingsgebeuren verdwijnt. Het Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie mobiliseerde in het voorjaar van 1955 en in nog eens voor de verkiezingen 1958 en vertoonde daarna geen activiteit meer; de Gemeenschappelijke Actie was op de drempel van de jaren zestig actief in het conflict rond de Eenheidswet, zoals ze dat eerder ook in de Koningskwesie was geweest. De Koningskwesie en de Eenheidswet buiten beschouwing gelaten, was het overduidelijk het Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie dat de kroon spande tijdens de jaren vijftig met 112 betogingen die samen 775.448 betogers op de been brachten, terwijl de Gemeenschappelijke Actie in diezelfde jaren slechts aan de basis lag van 2 betogingen met 4.788 deelnemers. Uit Smits' observaties volgt dus de interessante vaststelling dat de mobilisaties door de overkoepelende zuilorganisaties enerzijds sterk in de tijd geconcentreerd waren, maar anderzijds het beeld van collectieve actie in de jaren vijftig volkomen domineren. De Belgische bevolking kwam immers zelden in beweging in die periode. Er waren gemiddeld 68 betogingen per jaar in 1953-1959 tegenover 171 in 1960-1967 en 426 in 1968-1974. Bovendien waren de weinige betogingen zeer ongelijkmatige gespreid over het decennium. 1953-1954 en 1956-1958 waren bijzonder kalme jaren. 1955, het hoogtepunt van de schoolstrijd was het jaar met het grootste aantal betogers (650.620) en grootste aantal betogingen (184), wat zeer veel was vergeleken met het gemiddelde van 199.801 betogers en 68 betogingen per jaar in 1953-1959. De betogingen rond de schoolstrijd waren ook zeer massale betogingen, terwijl de grootte van de betogingen naar de jaren tachtig toe een

³⁵ HAAGDORENS, L., De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954-juli 1955), in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, vol. 15, nr. 1-2, 1984, p. 3-70.

³⁶ SMITS, J., *Democratie op straat. Een analyse van de betogingen in België*. Leuven-Amersfoort : Acco, 1984, p. 121-125.

dalende tendens vertoont. In totaal mobiliseerde de schoolstrijd 892.735 betogers (wat bijna 20 % betekende van het totale aantal betogers in de jaren 1953-1974). Ook als we dit vergelijken met andere piekmomenten in de naoorlogse collectieve actie is de schoolstrijd een absolute topper : de strijd rond de Eenheidswet in 60-61 totaliseerde 558.034 betogers (of ca. 12 %) en Leuven-Vlaams : 254.424 (of 5,3 %). Voor de Koningskwestie beschikken we niet over vergelijkbare cijfers voor wat de betogingen betreft, maar er is sprake van een half miljoen stakers op het toppunt van de acties.

Wat kunnen we uit dat globale beeld van de naoorlogse collectieve actie afleiden ? Welnu, dat de massale en haast mythisch geworden mobilisatie van de katholieke zuil in 1955 een eenmalig politiek gegeven was, dat in eerste instantie te verklaren is uit de fluctuerende politieke machtsverhoudingen van de jaren vijftig, en meer specifiek samenhangt met de toevallige en zeer uitzonderlijke situatie dat er op 23 april 1954 een levensbeschouwelijk linkse regeringsmeerderheid tot stand kwam.³⁷ Het had overigens maar een haar gescheeld of de socialisten waren op dat moment met de CVP in zee gegaan.³⁸ Hoe dan ook, we moeten terug naar de 19de eeuw, naar de periode 1879-1884, om een andere regering van antiklerikale signatuur te vinden die het door de katholieken gedomineerde onderwijsbeleid beoogde om te buigen. Net als in 1954-1955 stuitte de laïciseringspolitiek van de liberale regering-Frère-Van Humbeek op grote katholieke weerstanden.³⁹ Vanuit die optiek moet de stelling dat de grote katholieke mobilisatie in de jaren vijftig uniek en eenmalig was tot op zekere hoogte bijgestuurd worden omdat er terzelfder tijd toch ook sprake is van een duidelijke recurrentie : de twee enige momenten onze geschiedenis dat een levensbeschouwelijk linkse regering het katholiek geïmpregneerde schoolbestel probeerde te veranderen, leverde dat banbliksems van de katholieke herders en vooral ook een massaal protest en numeriek machtsvertoon van hun kudde op. Dergelijke katholieke mobilisaties mogen dan op lange termijn bekeken uitzonderlijk geweest zijn in onze geschiedenis, het blijft evengoed een feit dat de aanleiding ertoe twee keer van precies dezelfde aard was en dat zich voor het overige nooit een dergelijke aanleiding heeft voorgedaan.

Deze vaststelling hangt samen met het feit dat de katholieke beweging globaal gezien allerminst een 'typische' minderheidsbeweging kan genoemd worden, voor welke het gebruik van 'de straat' het enige machtsmiddel is. De schoolstrijd van de jaren vijftig maakt duidelijk dat ook organisaties die zich in het centrum van de macht bevinden in bepaalde contexten hun toevlucht kunnen nemen tot minder

³⁷ De enige andere levensbeschouwelijk linkse regeringen vinden we in de onmiddellijke naoorlogse periode, nl. de regeringen-Van Acker II (aug. 1945-jan. 1946), -Spaak I (13-19 maart 1946), -Van Acker III (maart 1946-juli 1946) en -Huysmans (aug. 1946-maart 1947). Gezien de context was het onderwijsprobleem toen niet dominant.

³⁸ Gaston Eyskens. *De Memoires*. Tielt : Lannoo, 1994, p. 382-385.

³⁹ Zie LORY, J., *La résistance des catholiques belges à la 'loi de malheur', 1879-1884*. in *Revue du Nord*, vol. 66-67, nr. 266, 1985, p. 729-748; DENECKERE, G., *Geuzengeweld. Antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831-1914*, Brussel : VUBPress, 1998, p. 101-138.

conventionele manieren van politieke machtsuitoefening, terwijl het gevestigde karakter van dezelfde organisaties in andere contexten precies een rem kan vormen op het gebruik van de straat. Ook hier zien we dus dat politieke machtsverwerving niet (enkel) berust op een strategische en rationele strategie, maar ook in sterke mate afhankelijk is van emotionele, en zeker niet altijd centraal gestuurde mobilisatiemomenten.

Het is in het kader van dit artikel interessant te wijzen op het belang van de uitlokkende factor in de organisatie van het verzet tegen Collard. Terwijl de eerste schoolpolitieke maatregelen dateerden van mei 1954, dateert de oprichting van het NCVD van september 1954, vlak na het ontslag door Collard van de 110 permanente interimarissen met een diploma van het vrij onderwijs die door Harmel in het officieel onderwijs benoemd waren. We kunnen niet op de schooltechnische kant van de zaak ingaan, maar het weze onderstreept dat deze 'erreurs de tactique'⁴⁰ van de kant van de regering de onderhandelingsbereidheid die bij beide partijen aanwezig was serieus heeft doorkruist. Het was dus iets van de orde van het contingente en situationele dat een beslissende stoot gaf aan de katholieke mobilisatie, in die zin dat de levensbeschouwelijke en sociale dimensie met het ontslag van interimarissen manifest convergeerden, het ACV op de kar van de schoolstrijd sprong en zeer actief was in de aanloopfase tot februari 1955. Toen werd het wetsontwerp 217 ingediend, waarna de grootscheepse mobilisatiecampagne van de katholieke zuil definitief op gang kwam, met een escalatie naar de stemming van de wet op 21 juli 1955. De mobilisatie gebeurde op een vergelijkbare manier als in 1879-1884 via een fijn vertakt hiërarchisch netwerk van arrondissementele en lokale comités van het NCVD.

In verband met de wijze van mobiliseren is het belangrijk te wijzen op de verschillende dynamiek van de collectieve acties in 1950 en 1955. De katholieke mobilisatie in 1954-1955 is niet los te bekijken van de strijd die enkele jaren tevoren rond de Koningskwestie was gevoerd en in tegenstelling tot de schoolstrijd in het nadeel van de katholieken was uitgevallen. Ook bij dit hoofdmoment van collectieve actie in onze geschiedenis was een overkoepelende zuilorganisatie in het geding, de Gemeenschappelijke Actie, opgericht in 1949 en op een vergelijkbare manier als het NCVD precies door de collectieve acties in 1950 voor het eerst invloedrijk. Maar los daarvan kunnen er meer verschillen dan overeenkomsten met de katholieke mobilisatie opgemerkt worden. In plaats van 'eenheid' is het woord 'verwarring' hier beter op zijn plaats.

Terwijl er bij de katholieken vanuit de top via een hiërarchische structuur naar de basis werd gewerkt, als een soort mobilisatie in de militaire betekenis van het woord, was er 1950 veel meer sprake van verzet van onderuit, waarbij de volksraadpleging in maart 1950 en de verkiezingen in juni 1950 een belangrijke mobiliserende rol vervulden en de Gemeenschappelijke Actie versterkten. Na de

⁴⁰ LECLERCQ-PAULISSEN, J., *Essai d'interprétation du problème scolaire en Belgique*. in *Structures et régimes de l'enseignement dans divers pays*, Brussel, 1964, p. 154.

verkiezingen was er echter van in den beginne aarzeling, reserve en twijfel bij de top, niet het minst de syndicale top, over de mogelijkheid en opportuniteit van een collectieve actie in de vorm van een algemene staking. Er kwam weliswaar een *top-down*-planning van acties tot stand, maar opnieuw was die gekenmerkt door een gebrek aan eenheid en daadkracht, wat aan de basis wrevel en een verhoogde strijdlust uitlokte, vooral in Wallonië. De collectieve acties rond de Koningskwestie laten allerm minst een georkestreerde mobilisatie van bovenaf zien, maar tonen dat de druk van de syndicale basis, van de lokale comités van de Gemeenschappelijke Actie wellicht doorslaggevend waren in de mobilisatie. Komt daar bij het incident in Grâce-Berleur, dat een enorm psychologisch effect had en ook een niet-militant deel van de bevolking op de been bracht enerzijds en een radicalisering van de acties bewerkstelligde anderzijds.⁴¹ Op een heel andere manier dan in 1955 zie je hier het conflict zelf, naarmate de spanning steeg, een unificerende rol vervullen voor de linkerzijde, wat een tijdelijke krachtenbundeling opleverde zonder dat de top van de Gemeenschappelijke Actie, laat staan een uitgesproken leidersfiguur de zaak controleerde. Het is het gevaar voor onbeheersbaarheid die in belangrijke mate de grote effectiviteit van de collectieve acties heeft bepaald.⁴²

Het NCVD van haar kant had de situatie wel degelijk in de hand in 1955 en probeerde ook de lokale, kleinschalige acties onder controle te houden met de verspreiding van uniforme richtlijnen. De hiërarchische uitbouw van deze organisatie volgens een *top-down*-model vertoonde een zeer duidelijk verband met de opeenvolgende collectieve acties, die op hun beurt een index vormden van de parlementaire verwickelingen. Haagdoers heeft het over een zorgvuldig in toom gehouden escalatie, waarbij het NCVD het ritme van de collectieve acties bepaalde. Het relatief beperkte aantal betogingen en de enorme omvang ervan waren een uitvloeiSEL van dit *top down*-model. Tactieken en strategieën werden bepaald door de gematigde vleugel binnen de katholieke zuil, die schipperde tussen onderhandelingen, het parlementaire spel en druk uitoefenen via de straat en op een ander niveau de weg vrijmaakte voor een pacificatie van de tegenstellingen. Vanaf het moment dat er problemen van beheersbaarheid en controle rezen, werd de mobilisatie afgebouwd.⁴³

Het nationaal petitionnement dat vanaf 14 mei 1955 werd georganiseerd, werd door meer dan twee miljoen mensen ondertekend : een indrukwekkend aantal, dat het aantal CVP-stemmen bij de vorige verkiezingen overtrof⁴⁴ en als zodanig de democratische legitimiteit van de mobilisatie onderstreepte. De enorme weerklank van de schoolkwestie bij de katholieke bevolking brengt ons bij de unificerende rol van de collectieve acties zelf. De effectiviteit van het strijdpunt onderwijs om de katholieken allemaal op één lijn te plaatsen is een bekend en terugkerend fenomeen in onze geschiedenis. In de schoolstrijd van 1954-55 werd de structurele

⁴¹ THEUNISSEN, P., 1950 : *Ontknoping van de koningskwestie*. Antwerpen-Amsterdam : Standaard Uitgeverij, 1984, p. 88-90.

⁴² *Ibidem*, p. 133.

⁴³ HAAGDORENS, L., *op. cit.*, p. 19-54.

⁴⁴ HAAGDORENS, L., *op. cit.*, p. 43-48.

verdeeldheid van het katholieke kamp rond andere breuklijnen weliswaar tijdelijk, maar dan toch vrij spectaculair opgeheven.

We menen dat zeker op dit punt het volle gewicht moet verleend worden aan de rol van emotie en de politieke passie die voor de 'schone ziel van 't kind' ontketend kon worden. Hier was duidelijk meer aan de hand dan een koele kosten-baten-analyse van rationeel handelende actoren. Dat blijkt ook uit een analyse van de rol van de taal en de manier waarop een semantische verschuiving gebeurde van de concrete inzet van de schoolstrijd naar het veld van de hogere waarden – de grondwet, het geloof, de vrijheid, recht, democratie en niet te vergeten, gelijkheid. Het is duidelijk dat de bisschoppen en de geestelijkheid bij die ideologische vertaling een zeer belangrijke rol gespeeld hebben. Uiteraard is het een niet te onderschatten pluspunt om als beweging over zo'n intellectueel apparaat te kunnen beschikken. Voornoemde retorische strategie is, naast het organisatorische hoogstandje dat gedemonstreerd werd, een belangrijk element in de interpretatie van de massale mobilisatie van de katholieken in 1954-1955. De emotionele factor heeft op haar beurt de organisatorische binding binnen de katholieke zuil versterkt. We zien binnen het NCVD een, zij het slechts tijdelijke, homogenisering van de verschillen en onderdrukking van de geschillen tussen CVP, ACW, MOC, ACV, Boerenbond, Alliance Agricole Belge, Federatie van Katholieke Werkgevers (FEKAWE), NCMV, FNCM, Nationaal Comité voor het Vrij Onderwijs, Algemene Raad der Katholieke Vrouwen en de Conférence des Femmes Catholiques Belges. Bovendien werden in het vuur van de strijd, onder impuls van het episcopaat, massaal ouderverenigingen opgericht om de 'niet-georganiseerden' te bereiken. Naderhand werden deze initiatieven omgevormd tot permanente organisaties (School en Gezin, de Nationale Confederatie van Ouderverenigingen, het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs). De herwonnen eenheid en de versterking van de katholieke zuil is ongetwijfeld een van de belangrijkste effecten van de collectieve acties in de schoolstrijd geweest. Terwijl auteurs die het 'resource mobilisation'-perspectief aanwenden de mobilisatie vaak zien als een gevolg van de aanwezigheid van een organisatorische infrastructuur, zien we hier echter dat de omgekeerde causale relatie, waarbij het karakter van de mobilisatie uiteindelijk de organisatiestructuur versterkt, evengoed denkbaar en mogelijk is.

V. De mobilisatie rond de liberalisering van abortus

De liberalisering van abortus, die in België zijn beslag heeft gekregen in april 1990,⁴⁵ heeft gedurende twee decennia aanleiding gegeven tot felle politieke conflicten en mobilisaties.⁴⁶ Tussen 1971 en 1990 werden veertig wetsvoorstellen

⁴⁵ Wet van 3 april 1990 betreffende de zwangerschapsafbreking, B.S., 5 april 1990.

⁴⁶ MARQUES-PEREIRA, B., *L'avortement en Belgique. De la clandestinité au débat politique*. Bruxelles : Editions de l'Université Libre de Bruxelles, 1989; WITTE, E., Twintig jaar politieke strijd rond de abortuswetgeving in België, in *Res Publica*, vol. 32, nr. 4, 1990, 427-487; HOOGHE, M., De liberalisering van abortus als strijdpunt in de Belgische politiek, in *Res Publica*, vol. 32, nr. 4, 1990, p. 489-509; HOOGHE, M., Abortion and the Discrepancy between Reality and the Law, in *The Low Countries*, vol. 8, 2000, p. 71-74.

ingediend, wat telkens aanleiding gaf tot uitgebreide debatten en soms ook tot spanningen binnen de meerderheidspartijen. Op het eerste gezicht hebben we hier te maken met een traditioneel strijdpunt in de Belgische politieke besluitvorming: het conflict kan grotendeels herleid worden tot de breuklijn tussen gelovigen en antiklerikalen. Die hanteerbaarheid betekent echter niet dat we hier te maken zouden hebben met een rationeel opgebouwde campagne, waarin emotionele overwegingen slechts een secundaire rol spelen. Het is niet zozeer het principe van de abortusproblematiek die aanleiding heeft gegeven tot politieke mobilisatie, maar wel een aantal emotionele gebeurtenissen, die echter wel bewust werden aangewend als mobilisatie-instrumenten door zowel voor- als tegenstanders van liberalisering. Zo is het opvallend hoe we voor wat de jaren vijftig betreft, geen enkele politieke mobilisatie rond het thema abortus terugvinden, ondanks het feit dat sommige bronnen toen gewag maakten van meer dan 150.000 ingrepen per jaar.⁴⁷ Dit gigantische cijfer maakte echter blijkbaar weinig indruk op de publieke opinie, en ook in de populaire pers komt abortus in die periode nauwelijks ter sprake, behoudens enkele occasionele opmerkingen. De strafbaarstelling van de ingreep werd in die periode duidelijk niet gecontesteerd, ook niet in socialistische of vrijzinnige milieus.⁴⁸ De groeiende wetenschappelijke en medische belangstelling voor de abortuspraktijk leidde weliswaar tot de oprichting van enkele consultatiecentra, onder meer in Sint-Joost-ten-Node en Gent, maar gaf geen aanleiding tot enige aandacht bij de ruimere publieke opinie.⁴⁹ Die belangstelling kwam er echter wel naar aanleiding van de emotioneel sterk geladen softenonprocessen van 1962. Tussen 1959 en 1962 werden in diverse West-Europese landen enkele duizenden zwaar misvormde baby's geboren, als gevolg van de inname van het geneesmiddel thalidomide tijdens de zwangerschap. Een bijzonder dramatisch geval werd behandeld door het Hof van Assisen in Luik, waar een jury een moeder vrijsprak die haar sterk gehandicapt kind onmiddellijk na de geboorte had gedood. De softenon-zaak kreeg ruime weerklank bij de publieke opinie, en men kan stellen dat juist door het dramatisch karakter van deze gebeurtenissen de gestrengheid van de wet voor het eerst massaal in vraag werd gesteld: een legale abortus leek in dergelijke omstandigheden een beter alternatief dan het ter wereld brengen van een ernstig gehandicapt kind.⁵⁰ De softenon-zaak zorgde dan wel voor een

⁴⁷ CLIQUET, R. en THIERY, M. (red.), *Abortus Provocatus. Een interdisciplinaire studie met betrekking tot beleidsalternatieven in België*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel en De Sikkel, 1972, p. 200. Dit cijfer is extreem hoog in vergelijking met de 12.226 ingrepen die geregistreerd werden in 1997, cfr. Nationale Commissie voor de Evaluatie van de Wet van 3 april 1990 betreffende de zwangerschapsafbreking, *Verslag ten behoeve van het parlement, 1 januari 1996-31 december 1997*. Brussel, Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu, 1998.

⁴⁸ HOOGHE, M., *Aspecten van het discours inzake sexuele moraal in Vlaanderen, 1955-1980*. Lic. verhandeling Rijksuniversiteit Gent, 1987, p. 41-195.

⁴⁹ KLEIN-VERCAUTERE, E., Die Abortsituation in Belgien, p. 23-25 in K.-H. MEHLAN (Hrsg.), *Internationale Abortsituation, Abortbekämpfung, Antikonzepion*. Leipzig: Georg Thieme, 1961.

⁵⁰ LOVENDUSKI, J., Parliament, Pressure Groups, Networks and the Women's Movement, p. 49-66 in LOVENDUSKI, J. en OUTSHOORN, J. (eds.), *The New Politics of Abortion*. Londen: Sage, 1986, p. 52; CALLAHAN, D., *Abortion: Law, Choice and Morality*. New York: MacMillan, 1970, p. 93; DE BRUIJN, J., *Geschiedenis van de abortus in Nederland*. Amsterdam: Boom, 1979, p. 178; LUKER, K., *Abortion and the Politics of Motherhood*. Berkeley: University of California Press, 1984, p. 62-65.

doorbreken van het taboe op en de morele veroordeling van abortus, maar dit leidde niet tot een doorbraak op de politieke agenda. Pas negen jaar later zou B.S.P.-senator Willy Calewaert het allereerste voorstel tot gedeeltelijke liberalisering van de ingreep indienen.⁵¹ Ook dit initiatief leidde echter niet tot massamobilisatie, en Viviane Jacobs schrijft dan ook terecht : «Jusqu'en 1973, les propositions socialistes avaient trouvé peu d'écho tant dans la population que dans la classe politique».⁵²

De echte doorbraak van het abortusdossier komt echter tot stand op 18 januari 1973, als de Naamse gynaecoloog Willy Peers wordt gearresteerd op beschuldiging van het uitvoeren van een abortus.⁵³ Terwijl we in de periode 1970-1972 welgeteld één demonstratie noteren rond het thema abortus, vermeldt de inventaris van Smits voor 1973 maar liefst 14 betogingen rond dit onderwerp. Hoogtepunt daarbij is de betoging die op 27 januari 1973 georganiseerd werd in Namen, en waaraan zo'n 5.000 demonstranten deelnamen.⁵⁴ Dr. Peers had sinds 1970 in totaal zo'n 300 abortusingrepen uitgevoerd, maar het concrete geval waarvoor hij werd gearresteerd was bijzonder schrijnend : het ging om een mentaal gehandicapt meisje dat als gevolg van een verkrachting zwanger was geworden. In de mobilisatiecampagne voor de vrijlating van dr. Peers werd de nadruk gelegd op dit ene, sterk emotioneel geladen geval, en we kunnen er ook van uit gaan dat dit geval juist werd aangegrepen om van abortus een prioritair thema op de politieke agenda te maken. Zo merkte senator Calewaert op : «Wij mogen dit incident niet zonder meer voorbij laten gaan; wij moeten er de strijd mee inluiden voor een andere wetgeving inzake abortus en contraceptiva».⁵⁵

Het Belgisch politiek systeem reageerde op deze mobilisatiegolf via een beproefde pacificatietechniek : nadat de ministerraad in juli 1973 er niet in slaagde overeenstemming te bereiken over een voorontwerp van wet van minister van justitie Herman Vanderpoorten (PVV), werd de hele zaak doorverwezen naar een speciale Staatscommissie voor de Ethische Problemen. Deze Commissie zal echter pas in januari 1975 officieel geïnstalleerd worden, en ze slaagt er een jaar later niet in een unaniem rapport uit te brengen, zodat er uiteindelijk zowel een meerderheids- als een minderheidsrapport verschijnen.⁵⁶ De koelkasttechniek heeft intussen echter zijn werk gedaan, en abortus zal nooit meer in dergelijke mate aanleiding geven tot grootschalige mobilisatie als in die eerste maanden van 1973. Wel waren er nog enkele betogingen georganiseerd naar aanleiding van vervolgingen tegen

⁵¹ Senaat, *Gedr.St.*, 1970-1971, nr. 280/1 van 18 februari 1971.

⁵² JACOBS, V., *L'avortement en Belgique*. Bruxelles : Institut Emile Vandervelde, 1980, p. 20.

⁵³ DE CLERCQ, B.-J., De discussies rond een legalisering van opzettelijke abortus, in *Res Publica*, vol. 19, nr. 2, 1977, p. 306.

⁵⁴ SMITS, J., *Inventaris van de betogingen in België, 1960-1974*. Leuven : Afdeling Politologie K.U.Leuven, 1982.

⁵⁵ *Keesings Historisch Archief*, 23 februari 1973, p. 124.

⁵⁶ Verslag van de Staatscommissie voor de Ethische Problemen, Senaat, *Gedr.St.*, 1976-1977, nr. 954 van 11 oktober 1976; VERRYCKEN, M., De werkzaamheden van de staatscommissie voor de ethische problemen, in *Res Publica*, vol. 19, nr. 2, 1977, p. 285-303.

artsen en abortuscentra, doch deze acties bereikten nooit meer de omvang van de mobilisatiecampagne voor de vrijlating van Willy Peers.⁵⁷ Ook in de periode vlak voor de goedkeuring van de wet van 1990 vinden we nauwelijks grootschalige mobilisaties terug, omdat men er blijkbaar toen reeds vanuit ging dat er in beide Kamers een meerderheid zou worden gevonden voor de wet Lallemand-Michielsens.⁵⁸ Men kan inderdaad stellen dat de liberalisering van abortus in ons land uiteindelijk mogelijk werd gemaakt door aan de ene kant een alliantie van vrijzinnige, feministische en socialistische krachten, en aan de andere kant door de verzwakking van de gehechtheid aan een objectieve natuurwet en het doorbreken van een situatie-ethiek aan christelijke kant.⁵⁹ Dat belet echter niet dat de grootste mobilisatiemomenten, die wel degelijk hebben gewogen op de vorming van de politieke agenda, uiteindelijk mede hun oorsprong vinden in een aantal meer emotionele reacties.

VI. Het witte ongenoegen na de zaak-Dutroux

Het waarschijnlijk meest spectaculaire voorbeeld van emotionele mobilisatie betreft de Witte mars van 20 oktober 1996. Opnieuw moeten we hier vaststellen dat er geen sprake is van een directe reactie op objectief vast te stellen misstanden. Reeds van in het begin van de jaren zeventig wordt in academische kring gewaarschuwd voor politieke benoemingen in het gerechtelijk apparaat, duiken er klachten op over de te lange wachttijden inzake juridische procedures en, meer in het algemeen, over kwaliteits- en managementsproblemen in het gerechtelijk systeem.⁶⁰ Dergelijke klachten geven echter geen aanleiding tot massamobilisaties. Ook het aperte falen van de opsporingsdiensten inzake de Bende van Nijvel zorgde wel voor een aantal publicaties en voor een parlementaire onderzoekscommissie, maar was geen uitlokkende factor voor mobilisatie.⁶¹ De kindermoorden die aan het licht kwamen in de zomer van 1996, maakten duidelijk wel iets los bij de publieke opinie en zullen uiteindelijk leiden tot diepgaande hervormingen in het Belgisch gerechtelijk apparaat. Alle voorwaarden om tot succesvolle mobilisatie te komen, leken vervuld. Enquêtes tonen duidelijk aan dat onder de Belgische bevolking een sterk wantrouwen ten opzichte van de overheidsinstellingen aanwezig was, waaronder ook de politiediensten en het gerechtelijk apparaat.⁶²

De manier waarop de gebeurtenissen geleidelijk duidelijk werden in de zomer van 1996, verhoogde nog verder het reeds dramatisch karakter van de zaak. Op

⁵⁷ JACOBS, V., *L'avortement aujourd'hui. Poursuites devant les tribunaux*. Bruxelles : Institut Emile Vandervelde, 1983.

⁵⁸ HOOGHE, M., De politieke strijd rond abortus, in *Jaarboek Seksualiteit, Relaties, Geboortenregeling*, vol. 6, 1990, p. 10-17.

⁵⁹ HOOGHE, M., *De liberalisering...*, p. 504-509; WITTE, E., Twintig jaar politieke strijd... *op.cit.*, p. 432-438.

⁶⁰ STORME, M., *Mijmeringen van een jurist bij 1984*. Deurne : Kluwer Rechtswetenschappen, 1984; HUYSE, L. et al., *De kleur van het recht*. Leuven : Kritak, 1989.

⁶¹ FIJNAUT, C. en VERSTRAETEN, R., *Het strafrechtelijk onderzoek inzake de 'Bende van Nijvel'*. Leuven : Universitaire Pers, 1997.

⁶² HOOGHE, M., *De witte mobilisatie...*, *op.cit.*, p. 298-301.

15 augustus werden twee ontvoerde meisjes levend en ongedeerd teruggevonden, twee dagen later werden echter twee andere meisjes dood aangetroffen, en, na twee weken van intensief speurwerk, werden uiteindelijk nog twee stoffelijke overschotten teruggevonden.⁶³ De daaropvolgende begrafenis van de slachtoffers kon op heel wat media-belangstelling rekenen. Deze dramatische opeenvolging van de gebeurtenissen zorgde er voor dat de zaak-Dutroux gedurende meer dan een maand lang alle kranten en nieuwsuitzendingen beheerste.⁶⁴ De impact van het hele gebeuren was daardoor veel groter dan bij een eenmalige gebeurtenis, die, bij gebrek aan nieuwe ontwikkelingen, noodgedwongen na korte tijd verdwijnt van de voorpagina's van de kranten. De identificatie met de slachtoffers was bovendien gemakkelijker, doordat in de maanden voor augustus 1996 de foto's van de verdwenen slachtoffers massaal verspreid werden. De namen van de meisjes waren daardoor zowat een begrip geworden. De reacties op hun uiteindelijk overlijden waren daardoor ook veel directer dan bijvoorbeeld in de zaak-Pandy, waarin misschien evenveel mensen het leven hebben verloren, maar waarbij de slachtoffers anoniem zijn en voor de publieke opinie in elk geval geen gezicht hebben.⁶⁵ De duidelijke zwart-witte tegenstelling tussen het verdriet van de ouders en de strikt juridische argumentatie die door het Hof van Cassatie werd gevolgd in het roemruchte spaghetti-arrest, was een bijkomende faciliterende factor voor de massale mobilisatie, die dan nog eens sterk ondersteund werd door alle kranten en door de audiovisuele media.⁶⁶

Dit alles leidde ertoe dat de Witte mars van 20 oktober 1996 onvermijdelijk een dubbelzinnig statuut had. Aan de ene kant vertoonde de mars alle kenmerken van een rouw- en solidariteitsmanifestatie als reactie op de dood van de meisjes en het verdriet van de ouders; aan de andere kant was de manifestatie ook duidelijk bedoeld als een politiek signaal.⁶⁷ Onderzoek bij de manifestanten toont trouwens aan dat beide motivaties niet strikt van elkaar te onderscheiden zijn.⁶⁸ Emotionele betrokkenheid bleek hier opnieuw een onmisbare voorwaarde om tot succesvolle mobilisatie te komen: noch de poging om deze Witte mars te laten uitgroeien tot een geïnstitutionaliseerde witte beweging, noch de pogingen om later nog dergelijke manifestaties te organiseren, konden rekenen op veel succes.⁶⁹ Dit belette echter niet dat een groot aantal hervormingsmaatregelen toen reeds waren goedgekeurd, zodat, althans wat de politieke impact betreft, deze witte protestbeweging kan worden beschouwd als een van de meest succesvolle protestbewegingen uit de naoorlogse periode.

⁶³ DE MULDER, M. en MORREN, M., *De zaak Dutroux van A tot Z*. Antwerpen: Icarus, 1998.

⁶⁴ WALGRAVE, S. en MANSSENS, J., De Witte mars als product van de media, in *Sociologische Gids*, vol. 45, nr. 5, 1998, p. 340-375.

⁶⁵ HOOGHE, M., *Het Witte Ongenoegen*. Groot-Bijgaarden: Globe, 1997.

⁶⁶ WALGRAVE, S. en MANSSENS, J., *The Making...*, *op.cit.*

⁶⁷ HOOGHE, M., *Het Witte Ongenoegen ...*, *op. cit.*, p. 23-40.

⁶⁸ WALGRAVE, S. en RIHOUX, B., De Belgische Witte Golf: Voorbij de sociologische bewegingstheorie, in *Sociologische Gids*, vol. 45, nr. 5, 1998, p. 320.

⁶⁹ HOOGHE, M., *Het Witte Ongenoegen ...*, *op.cit.*, p. 41-64; WALGRAVE, S., VAN AELST, P. en SUETENS, M., Van witte beweging naar slachtofferbeweging, in *Samenleving en Politiek*, vol. 5, nr. 5, 1998, p. 35-41.

VII. Besluit

De voorbeelden tonen aan dat het belang van emotioneel sterk geladen gebeurtenissen om tot massale en succesvolle mobilisatie te komen geen nieuw fenomeen is. We lijken hier zelfs met een constante factor te maken te hebben : zowel bij de mobilisatie rond het Algemeen Stemrecht in de 19de eeuw, als bij de massale betogingen in de jaren 1950-1958, over de abortusstrijd tot de witte bewegingen, zien we telkens opnieuw dat de mobilisatie niet alleen berust op instrumentele en rationele overwegingen, maar ook gedragen wordt door emotionele mobilisatie-elementen. Dit neemt uiteraard niet weg dat er de afgelopen jaren wel degelijk iets fundamenteel veranderd is inzake de politieke actiepatronen van de Belgische bevolking. Alleen is het adequater die veranderingen niet zozeer te beschrijven als een toenemende emotionalisering, maar wel als een verschuiving inzake het aangewende actierepertoire.

Luc Huyse stelt dat recente mobilisatiemomenten kunnen beschouwd worden als een soort vulkaanuitbarstingen : ze duiken onverwacht op, zijn fel van karakter, potentieel bedreigend, maar ze kunnen ook binnen de kortste keren opnieuw verdwijnen om plaats te ruimen voor een bedrieglijke rust.⁷⁰ Met enige creativiteit stellen we vast dat Huyse hier een premodern actierepertoire beschrijft, zoals we dat ook terugvonden in het West-Europa van het Ancien Régime. Het is niet ons opzet de analogie van de huidige 'emotionele' mobilisatiemomenten met een premodern actierepertoire volledig door te trekken, als was het maar omdat de mediatisering van de emotie wel degelijk een nieuw fenomeen is.⁷¹ Toch is het nuttig de problematiek vanuit het oogpunt van de verschuivende actierepertoires te bekijken. Vooral Charles Tilly legt er de nadruk op dat protestcampagnes gehoorzamen aan een aantal haast dramaturgische wetmatigheden : de protesterenden dagen op een symbolische manier de legitimiteit van de macht uit. Dit impliceert echter dat beide partijen een bepaalde culturele code delen, waardoor voor hen begrijpelijk wordt wat precies als een uitdaging kan worden beschouwd, en wat de intensiteit is van deze uitdaging. Zowel protesterenden als machthebbers zijn gebonden aan een soort vast repertoire, dat fluctueert in functie van structurele kenmerken.⁷² Het actierepertoire dat aangewend werd voor de vorming van de moderne natiestaten was overwegend lokaal gebonden en eruptief van karakter : «(...) the forms of collective action were violent and direct, brief, specific and linked to the claims of participants (...) the actors in these forms of contention seldom moved beyond local or sectoral confrontations or extended them into sustained interaction with authorities or elites».⁷³

Onder invloed van de ontwikkeling van het kapitalisme en de vorming van nationale staten hebben mensen hun actierepertoire aangepast. Zo ziet Tilly sociale

⁷⁰ HUYSE, L. in WALGRAVE, S. en RIHOUX, B., *De Witte Mars, een jaar later*. Leuven : Van Halewyck, 1997, p. 9-11.

⁷¹ WALGRAVE, S., *De nieuwe emotionele bewegingen*, *op.cit.*

⁷² TILLY, Ch., *The Contentious French*. Cambridge (USA) : Harvard University Press, 1986.

⁷³ TARROW, S., *Power in Movement*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994, p. 39.

bewegingen als een 19de-eeuwse innovatie, die onlosmakelijk verbonden is met de vorming van de nationale staat.⁷⁴ De 'modernisering' van collectieve actie die zich manifesteerde in nieuwe expressievormen voor protest (demonstraties, stakingen, meetings, petitiemarsen) en volgens vele auteurs ook neerkwam op de 'rationalisering' van protest, betekende echter niet dat de zogenaamd archaische 'spontane uitbarstingen' van het toneel verdwenen. Het veranderingsproces was niet zo rechtlijnig en eenduidig als in de oudere literatuur over sociale bewegingen vaak impliciet werd aangenomen. Zoals we in de voorbeelden uit de Belgische geschiedenis hebben gezien, lag aan een geslaagde massamobilisatie in het kader van de oude sociale bewegingen vaak een golf van spontane emotie en verontwaardiging ten grondslag. In de tijd dat de geïnstitutionaliseerde bewegingsorganisaties evenwel nog een grotere greep hadden op hun achterban, slaagden ze er in de daaropvolgende fase van de mobilisatiegolf doorgaans wel in deze mobilisatie te routiniseren, te bestendigen en te kaderen binnen de bestaande politieke breuklijnen. Naarmate de institutionalisering van protest blijikbaar moeilijker wordt door de tanende macht van de sociale bewegingen, kan uiteraard de indruk ontstaan dat protest emotioneler wordt, maar dat is dan vooral omdat de daaropvolgende routiniserings- en institutionaliseringsfase blijikbaar overgeslagen wordt.

Wat zou de diepere oorzaak kunnen zijn van dit gebrek aan institutionalisering en continuering in het huidige protestgebeuren? Er zijn twee mogelijke verklaringenmodellen. Ofwel is het zo dat we te maken hebben met een algemene afwijzing van instellingen en institutionaliseringsprocessen, waarbij men er van uitgaat dat georganiseerde collectiviteiten niet langer noodzakelijk zijn om politieke doeleinden te verwezenlijken.⁷⁵ De nadruk verschuift dan naar individuele, meer als authentiek aangevoelde participatietechnieken en -momenten, waarvan echter nog moet worden aangetoond dat deze technieken even effectief kunnen zijn als het 19de-eeuwse sociale bewegingsmodel.⁷⁶ Dergelijke vorm van fundamenteel wantrouwen tegen elke vorm van institutionalisering was inderdaad aanwezig bij bijvoorbeeld sommige woordvoerders van de witte beweging, en deze mentaliteit bemoeilijkte in elk geval de uitbouw van een sterke beweging, uitbouw die trouwens door velen onder hen niet wenselijk werd geacht.⁷⁷

Een tweede verklaringmodel gaat er echter van uit dat een dergelijk discours kenmerkend is voor elke nieuwe organisatie of beweging en onvermijdelijk wordt opgevolgd door routiniserings- en institutionaliseringsprocessen. Binnen dit model duiden de 'vulkanuitbarstingen' die we nu meemaken dan ook niet op een fundamentele verschuiving inzake de mogelijkheden tot collectief gedrag, maar wel op een transitieproces. Zeker tot de jaren zestig konden mobilisaties gepacificeerd worden binnen de bestaande zuilenstructuur in België. Hoewel bij de oudere

⁷⁴ DENECKERE, G., *Sire, het volk mort...*, op.cit.; HELLEMANS, S., *Strijd om de moderniteit...*, op.cit.

⁷⁵ HOOGHE, M. en HOUTMAN, D., 'Empirische en theoretische aspecten van de-institutionalisering'. Paper gepresenteerd op de Sociaal-Wetenschappelijke Studiedagen, Amsterdam, 30-31 mei 2002.

⁷⁶ HOOGHE, M., Het einde van de sociale cohesie? Een kritisch overzicht van de postmoderne argumenten tegen het communautaristisch pessimisme, in *Sociologische Gids*, vol. 48, nr. 1, p. 8-30.

⁷⁷ HOOGHE, M., *Het Witte Ongenoegen...*, op.cit., p. 145-157.

generaties verzuiling duidelijk ook nu nog aanwezig is, stellen we vast dat bij jongere generaties het bestaande verzuilde breuklijnenmodel niet langer beschouwd wordt als een adequate weerspiegeling van de reëel bestaande politieke en maatschappelijke tegenstellingen.⁷⁸ Deze nieuwe gevoeligheden hebben zich nog niet uitgekristalliseerd tot een op continue basis georganiseerd breuklijnenstelsel van politieke tegenstellingen, belangenorganisaties en overlegstructuren. We kunnen er trouwens van uitgaan dat een structureel individualiseringsproces binnen de Westerse samenlevingen de institutionalisering van dergelijke collectieve arrangementen in de toekomst enkel zal bemoeilijken.⁷⁹

Het lijkt duidelijk dat we, althans voor de jongere generaties, te maken hebben met een fenomeen van *dealignment*, waarbij de band met de traditionele politieke partijen en belangenbehartigingsorganisaties afneemt. De vraag blijft echter of deze *dealignment*-fase zal worden opgevolgd door een *realignment*-fase, waarin nieuwe instellingen en belangenbehartigingspatronen ontstaan, dan wel of we hier te maken hebben met een meer fundamentele verschuiving in de verhouding tussen individuen en collectiviteiten.⁸⁰ Vast staat wel dat deze eventuele nieuwe instellingen in elk geval veel minder krachtig zullen zijn dan de grote georganiseerde bewegingen die zo kenmerkend waren voor de tweede helft van de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw.⁸¹ Net zoals dat in het verleden het geval was, zullen burgers ook in de toekomst soms emotioneel reageren op belangrijke politieke en maatschappelijke gebeurtenissen, alleen blijft het voorlopig afwachten of die emoties zich ook zullen vertalen in het vormen van langdurige en stabiele verbanden.

Summary : Building on the Fervour of Democracy. Emotions as a Mobilising Factor in Belgian Political History

In recent years, several authors have stated that emotions have come to play a more important role in political life, especially in political mass mobilisation. During the 1990s, Belgium and other Western countries have indeed witnessed some spectacular examples of emotion-driven mobilisation. In this article, we argue that emotions are not an innovation in political mass-mobilisation. Various examples from the Belgian political history of the 19th and 20th centuries demonstrate that emotions have always been a key factor for explaining the occurrence, the form and the outcome of political protest. The mobilising role of emotions cannot be considered as a quantitative innovation, and therefore the expression 'new emotional movements' does not seem warranted. We make the claim that these recent mobilisations are not typical because of their reliance on emotions, but rather because of their tendency toward de-institutionalisation.

⁷⁸ HUYSE, L., *De verzuiling voorbij*. Leuven : Kritak, 1987; HOOGHE, M., De persistentie van de verzuiling op micro-niveau in Vlaanderen, in *Res Publica*, vol. 41, nr. 4, 1999, p. 391-420.

⁷⁹ BAUMAN, Z., *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge : Polity Press, 2001.

⁸⁰ DALTON, R., FLANAGAN, S. en BECK, P. (eds.), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies : Realignment of Dealignment ?* Princeton : Princeton University Press, 1984.

⁸¹ HELLEMANS, S., *Strijd om de moderniteit...*, op.cit., p. 207-228.